

Çocuk İhmâlî ve İstismarı: Psikoz Tablosu Sergileyen Bir İstismar Olgusu

Eda Armağan

Öğrenci Asistanı, İstanbul Üniversitesi Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

Telefon: +905374352233

E-Mail: edaermagan@yahoo.com

ÖZET

Çocuk istismarı çocuğun fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimini olumsuz etkileyen her türlü eylem olarak tanımlanabilmektedir. Duygusal istismar, fiziksel istismar ve cinsel istismar ve ihmâl şeklinde görülmektedir. İstismara mâruz kalan çocuklarda çocukluk döneminde yaşanan istismara bağlı olarak kısa ve uzun dönemde birçok fiziksel, psikolojik ve sosyal problemlerle karşı karşıya kalınmaktadır. Özellikle uzun dönemde, ihmâl ve istismar öyküsü olan ergen ve yetişkinler psikiyatrik semptomlar açısından risk taşımaktadırlar. Bu yazıda fiziksel ve duygusal istismar ve ihmâl ile karşılaşmış psikoz tablosu sergileyen on sekiz yaşında bir vak'a sunulmuş, çocuk ihmâlî ve istismarının risk faktörleri ve sonuçları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: çocuk istismarı, çocuk ihmâlî, psikoz, ergen

ABSTRACT

Child Neglect and Abuse: A Case Displaying Psychosis

Child abuse is defined as all behaviors impairing child's physical, emotional and social development. It consists of emotional, physical and sexual abuse. Its physical, psychological and social consequences can be observed in the short and long term. Adolescents and adults with histories of neglect and child abuse have greater risk for the development of psychiatric symptoms especially in the long term. In this article, I reported an eighteen-year-old boy who was emotionally and physically abused and neglected, and discussed the risk factors and results to child abuse and neglect.

Keywords: child abuse, child neglect, psychosis, adolescence

GİRİŞ

Çocuklara yönelik hatalı davranışları açıklamak için çocuklara kötü muamele edilmesi [child maltreatment] Kempe ve arkadaşları (1962) tarafından hırpalanmış çocuk sendromu [battered child syndrome] kavramları ortaya atılmıştır. Bununla birlikte çocuk ve gencin ruhsal, fiziksel, duygusal olarak zarar gördüğü, en önemlisi haklarının çiğnendiği bu durumları tanımlamak amacıyla yaygın olarak "child abuse" terimi kullanılmaktadır. Bu kavram Türkçe'ye çocuk sömürüsü, çocuk kırımı, çocuk istismarı, çocuk ezimi olarak çevrilmektedir (İşmen 1993).

Çocuk istismarı, genel olarak 18 yaşın altında bulunan çocuklara karşı girişilen ve onların fiziksel, duygusal ve toplumsal gelişmelerini zedeleyen her türlü eylem olarak tanımlanır. İstismar fiziksel, duygusal ve cinsel olmak üzere üç ana başlık altında ele alınır. Duygusal istismar bunlar arasından en yaygın olanıdır (Kulaksızoğlu 2004). Fiziksel ve cinsel istismarın mevcut olduğu durumlarda duygusal istismar da görülmektedir. Duygusal istismar bedenini ve kişiliğini olumlu biçimde algılamasını, değer-

lendirmesini ve geliştirmesini engelleyici her türlü uyarıyı kullanarak, gereksinim duyduğu ilgi, sevgi ve bakımdan mahrum bırakarak çocuğun psikolojik hasara uğratılması durumudur (Kulaksızoğlu 2004, Kara ve ark. 2004).

İstismar olayları ebeveynin özellikleri, toplumsal sorunlar, âile içi sağlıklı etkileşim ve çocuğun gelişimsel sorunlarıyla olmaktadır (Kara ve arkadaşları 2004). Düşük sosyoekonomik düzey, dar yaşam alanı, geniş âile yapısı, göç olgusunun varlığı, düşük eğitim düzeyi, tek ebeveynli âile, düşük evlilik kalitesi, zayıf ebeveyn-çocuk ilişkisi, ebeveyn madde kötüye kullanım öyküsünün varlığı çocuğa yönelik ihmâl ve istismarın ortaya çıkmasında zemin hazırlayıcı etkenler olarak bildirilmektedir (Brown ve ark. 1998, Kara ve ark. 2004, Kelleher ve ark. 1994). Ayrıca istismarcı anne-babaların kendi kişisel memnuniyetini çocuğununkinden üstün tutan, çocuğu gereksinimlerini karşılayacak bir araç yerine koyan, çocukla ilgili gerçekçi beklentileri olmayan, duygularını kontrol edemeyen kişilik yapısına sâhip oldukları görülmektedir (Kara ve ark. 2004). İstismarcı ve ihmâlî ebe-

veynlerde kendi çocukluklarında istismara uğramalarının, diğer âilelere oranla kendi çocuklarını istismar etme ihtimalini arttırdığı belirtilmektedir (Kaufman ve Zigler 1987). İstismara uğrayan çocuklar ise çoğunlukla istenmeyen gebeliklerden doğan, gayrimeşrû, anne-babanın istediği cinsten veya kişilikte olmayan, annesinin sık aralıklarla gebe kaldığı çocuklardır. Maddî bunalımlar, anne-babanın duygusal sorunları olan kişiler olmaları, evlilik ilişkilerinde başarılı olamamaları, anne-babanın sosyal çevreden kendilerini soyutlamış olmaları doğacak çocuğa yönelik duygulara damgasını vuran, çocuğun âile içinde ele alınmış biçimini belirleyen durumlardır (Geçtan 1991, Brown ve ark. 1998, Yavuzer 2001). Çocuğun üstü kapalı bir şekilde reddedilişi ise ondan yaşına ve gücüne göre olmayan kusursuz davranışlar bekleme biçiminde görülebilmektedir (Geçtan 1991). Neil Postman "ageism" adını verdiği bu durumdan "çocukların yetişkinleştirilmesi" olarak bahsetmektedir (Postman 1995).

İstismara mâruz kalan çocuklarda çocukluk döneminde yaşanan istismara bağlı olarak kısa ve uzun dönemde birçok fiziksel, psikolojik ve sosyal problemle karşı karşıya kalınmaktadır (Yılmaz ve ark. 2003). Kısa dönem için çocukta alt ıslatma, parmak emme ve benzeri regresif belirtiler gözlenebilir. Uzun dönemde ise yetişkinlikteki suça yönelen davranışlar, antisosyal davranışlar, kendi çocuklarına yönelik örseleyici davranışlar, duygusal bozukluklar çocuklukta karşılaşılan istismarla ilgili görünmektedir (Kulaksızoğlu 2004).

Kozcu (1988–1989), araştırma bulgularına dayanarak, çocukluklarında istismara uğrayan gençlerin istismarcı anne-baba davranışlarıyla şimdiki ruh sağlığı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu, istismarın kişilik gelişimi ve genel ruh sağlığı üzerindeki uzun süreli zararların dikkat çekici nitelikte olduğuna değinmektedir. Ergenlikte kendi kişiliğini kazanma çabasında olan genç gerek kendisi ile gerekse çevresi ile çatışma içindedir. Çevresi ile çeşitli çatışmalara düşen ve dış etkilere karşı kaygı düzeyi yoğun olan gencin, bu dönemde kendisinden veya dış dünyadan kaynaklanan herhangi bir zorlanma, stresle karşılaştığında beden ve ruh dengesinde bozulmalara, kişiliğinde, benliğinde [egosunda] gerilemelere rastlanılmaktadır (Songar 1981).

Son yıllarda yapılan çalışmalar erken yaşam stresörlerinin ruhsal hastalık gelişiminde oynadığı rolün önemini ortaya koymuştur. McMillan ve arkadaşlarının 2001'de yapmış olduğu çalışmanın sonuçları çocukluk çağı istismar yaşantısı olanlarda yaşam boyu psikopatoloji gelişme riskinin arttığını göstermektedir (Dumlu ve Cimilli 2003). Yapılan araştırmalar da çocukluk çağı istismar ve travması ile psikoz arasında belirgin bir ilişki olduğunu göstermektedir (Famulora ve ark. 1992, Bagley ve Ram-

say 1986, Jones ve ark. 1994, Read 1997). Çocukluk çağı istismar öyküsünün genellikle majör depresyon, şizofreni ve diğer psikozlar, bipolar bozukluk, dissosiyatif kimlik bozukluğu, alkol veya madde entoksikasyonu ve içe çekilme gibi bazı psikiyatrik bozuklukların temelinde yer aldığı belirtilmektedir (Whitfield ve ark. 2005, Famulora ve ark. 1992, Harter ve Taylor 2000). İstismarın şekli, şiddeti, oluş sıklığı ise hastalığın uzun dönemli gidişinde önemli bir yere sâhiptir (Post ve ark. 1992).

Bu yazıda çocukluk çağından beri uğradığı istismar karşısında kişilik bölünmesine uğramamak amacıyla kendisine savunucu bir tutum geliştiren ve zamanla psikotikleşen on sekiz yaşındaki bir erkek hasta sunulmuştur.

VAK'A

MY, 18 yaşında, iki kardeşin en büyüğü. Elâzığlı olan anne ve babanın evliliği görücü usûlü olmuş. Elâzığ'da evleneceği eşinin bulunduğu ve evlilik kararının verildiği zamanlarda baba Ankara'da görevdeymiş. Baba yapılacak bu evliliğe karşı öyle isteksizmiş ki evlenmeyi neden kabûl ettiğini, düğün için Ankara'dan Elâzığ'a nasıl geldiğini bilmemekte, hatırlamamaktaymış. Çünkü kendisi okumuş, daha kültürlü biriyle evlenmek istemiş.

Evlilik sonrası Ankara'ya gelmişler, 5 ay sonra M doğmuş. Bu doğum âile için istenmiş ve plânlanmış bir doğum değilmiş. Baba M'nin ve iki yıl sonraki kız kardeşin doğumunu "kazara" gerçekleşen doğumlar olarak nitelendiriyormuş. Her iki doğumun gerçekleşmesi âileye maddî zorluklar getirmemiş ancak, evliliğin sürdürülmesi zorunluluğu gibi mânevî bir mecbûriyet getirmiş. Ayrıca evlilik ve çocuk sâhibi olmak babaya kısıtlamalar da getirmiş; evlenmeden önce var olan alkol alımı ve gece eğlencelerinden evliliğin ve baba olmanın getirdiği sorumluluklar nedeniyle vazgeçmek durumunda kalmış.

Babanın memuriyeti nedeniyle âile birkaç şehir değiştirmiş. Ankara sonrası M 6 yaşındayken Van'a taşınmışlar. Van'a taşındıkları sene M ilkokula başlamış. M'nin ilkokula başlamasıyla baba M'ye daha çabuk okuma ve yazmaya geçmesi için baskı yapmaya başlamış. Ancak bu baskılar M'nin olumlu sonuçlar sağlamamış; aksine, M okula karşı isteksizleşmiş ve okuldan kaçışları olmuş.

M 11 yaşındayken İstanbul'a taşınmışlar. Baba bu zamanlarda tekrar gece hayatına ve alkol alımına başlamış. Bu nedenle ekonomik zorluklar ortaya çıkınca anne evin geçimini sağlamaya çalışmış. M ilk kez bu sene sınıfta [6. sınıfta] kalmış. Sınıfta kalmasını öğretmenlerin önerisiyle M'nin haberi olmadan baba onaylamış. M sonrasında bu duruma hiç tepki göstermemiş. Ancak sınıfta kalması nedeniyle arkadaşları alay etmeye başlamış, her gün eve ağlayarak geliyormuş. Bu durum sonrasında M. yavaş yavaş arkadaşlarıyla iletişimini kesmeye başlamış.

Şehir içinde başka bir semte taşınmışlar. M bu sene orta öğretim son sınıftaymış. Baba burada görevinde başka bir bölüme verilmiş. Bununla beraber babadaki alkol ve getirisinde de ekonomik sorunlar, âile içi geçimsizlik daha da artmaya başlamış. Bunların yanı sıra babanın eşine ve çocuklarına yönelik var olan şiddet de artmış; eşini ve çocuklarını dövüyormuş.

Çevrenin olumsuz tepkisi nedeniyle âile hemen her gün iki kardeşe babanın güvenlik görevlisi olduğunu hiç kimseye söylememelerini öğütlemiş. M'nin bu zamanlarda görüştüğü iki üç tâne arkadaşı varmış. Babasının güvenlik görevlisi olduğu bilinmediği zamanlarda, okulda arkadaşları güvenlik görevlileri hakkında olumsuz konuştuğu bir gün konuşulanları kendi üstüne almış ve bundan duyduğu rahatsızlığı anneye paylaşmış. Babanın tavrı nedeniyle M'nin bütün paylaşımları anneyeylemiş. Baba, M erkek çocuk olduğu için onun ne şekilde olursa olsun destek görmeden kendi ayakları üzerinde durabilmesini, daha erkeksi, tâbir-i câizse "maço" bir kişilik yapısında olmasını istemiş. Baba M'yi birkaç kez arkadaşlarıyla gittiği gece eğlencelerine götürmeyi düşünmüş. Ancak kendi arkadaş toplantıları, muhabbetleri M'nin kişiliğine uymaz diye vazgeçmiş.

M okuluna düzenli olarak gitmekteymiş. Ancak yaşadığı ortamın getirdiği sorunlar ve âiledeki olumsuz değişimler nedeniyle M'nin ikinci kez sınıfta kalışı lise 1'de olmuş. Baba, M'nin sınıfta kalmasına çok öfkelenmiş. Bu nedenle her yaz rutin olarak gidilen Elâzığ taatiline babanın uygun gördüğü bir ceza olarak gönderilmemiş. Babasıyla İstanbul'da kalmak durumunda kalmış. Babanın gece hayatı nedeniyle evde yalnız kalmaktaymış. Ayrıca tatil öncesi babanın bir arkadaşıyla ortak olarak açtığı dükkânla da baba ilgilenmemekte, M'yi burada da yalnız bırakmaktaymış. M dükkânda çalışmak istememesine rağmen babanın isteğiyle çalışmaya başlamış; dükkânda babanın ortağıyla birlikte durmaktaymış. M zamanla işlerden anlamaya başlayınca ortaklarının yaptığı hileleri fark etmeye başlamış ve babayı bu durumdan haberdar etmiş; ancak baba M'ye inanmamış. Bunların beraberinde M Elâzığ'da olan annesini ve kız kardeşini çok özlüyormuş; annesiyle her gün yaptığı telefon görüşmelerinde geceleri yalnız kaldığı için korktuğundan bahsediyormuş. Anne babayı arayarak bu durumdan bahsettikten sonra baba M'ye kızmış ve M o günden sonra anneyi Elâzığ'da bulunduğu sürece bir daha hiç aramamış. Aynı zamanlarda baba ortağının yaptıklarını fark etmiş ve ortaklıktan çıkarmış. Bu durumda dükkânın bütün işleri M'ye kalmış. Dükkânın bütün işlerini yapmak zorunda kalmasıyla M, dükkânı çalıştırma, ayakta tutma konusunda yoğun kaygılar yaşamaya başlamış ve her zaman bu kaygılarını annesiyle paylaşıyormuş; annesinden kendisine ce-

saret vermesini bekliyormuş. Annesinin olmadığı zamanlarda her dükkâna gidişinde "başaracağım, bu dükkânı ayakta tutmalıyım" şeklinde kendine telkinlerde bulunuyormuş. M takip edildiğinden ilk kez bugünlerde bahsetmiş. M'nin elde edeceği yüksek başarılarla kendilerini kurtaracağını düşünen dershânelerin kendisini takip ettirdiğini söylemiş. Bu sözlerden sonra babanın M'ye tepkisi "sen kimsin ki, senin gibi başarısız birinin peşine düşsünler" diye hakaretler etmek olmuş ve baba bir daha bu konulardan bahsetmemesini söylemiş. Bu olaydan sonra M babasına artık "baba" dememiş.

Bu olaydan sonra M evlâtlık olduğunu düşünmeye ve bu konuda annesini sorgulamaya başlamış. M'nin televizyondaki yayınlardan da önemli derecede etkilenmeleri olmaktadır. Özellikle severek izlediği bir dizinin esas oğlanının kendisi olduğunu, dizinin onun hayatından esinlenerek ortaya çıktığından bahsetmiş. O günlerde dizideki kahramanın evlâtlık olduğu, gerçek âilesinin önemli mevkilerde yer alan üstün kişiler olduğunun ortaya çıkmasıyla M'nin evlâtlık olma düşünceleri kesinlik kazanmış. Aslında kendisinin embriyo halindeyken gerçek âilesinden klonlandığını, gerçek âilesinin ise önemli mevkilerde yer alan üstün kişiler olduğunu söylemiş. Sonrasında ise evlâtlık olduğu düşüncesiyle M doğduğu yeri görmek ve gerçek âilesini bulmak amacıyla Ankara'ya gitmiş. Beş gün boyunca Ankara'da kalmış; dönüşünde "üstün mevkilerde yer alan gerçek babasının" arkadaşları tarafından takip edildiğinden, onlar tarafından korunduğundan bahsetmiş. Kanıt olarak da sinemaya ikinci kez girişinde daha az para ödemesini, otele ilk gün için 50 YTL alınırken ondan sonraki günler için 20'şer YTL alınmasını göstermiş. Aslında takip edenlerin gerçek amacının onu yüksek okullarda okutmak, devlet teşkilâtlarında önemli konumlara getirmek olduğundan bahsetmiş. M alacağı eğitim ve devlette üst düzey bir konuma getirilmesi sâyesinde kendi düşüncesiyle oluşturduğu Millî Güvenlik Teşkilâtı'nı hayata geçirebileceğini. Sonrasında Ankara'da bulunduğu zamanlarda okuduğu bir bilim dergisinde bahsedilen beyin okuma âletini kendi teşkilâtında kullanabileceğini plânlamaya başlamış. Dergide beyin okuma âletinin, isminin bilinmediği bâzı ülkelerde devletin üst düzey kişileri tarafından suçluları tesbit etmek ve olabilecek sorunlar karşısında önceden tedbir almak amacıyla kullanıldığı yazıyormuş.

M beyin okuma âletinden ilk kez âileye söz ettiği zamanlarda âile bu konuyu önemsememiş. Ancak zamanla M'nin konu hakkındaki konuşmaları arttıkça anne böyle bir âletin olamayacağından bahsetmeye başlamış. Anne bu tavrı her gösterişinde M anneye saldırganca tepkilerde bulunmaktaymış. Saldırganlığın artışıyla âile M'nin kliniğe yatırılışına karar verilmiş.

TARTIŞMA

Çocuk istismarı, âile ve çocukta bazı risk faktörlerinin birlikte yer alması ile daha sık olarak görülmektedir. Vak'amıza âile açısından baktığımızda istenmeyen evlilik ve düşük evlilik kalitesi, annenin eğitim düzeyinin düşüklüğü, düşük gelir seviyesi, yaşanan göçler, ebeveynin alkol kullanımı, ebeveynle çocuk arasındaki iletişim eksikliği, ebeveynin çocuğa yönelik memnuniyetsizliği öne çıkan risk faktörleridir. Sistemik açıdan âileyi ele aldığımızda ise, âilenin evlilik, çocuk sâhibi olma, göç, ev ve iş değişikliklerine intibak edemediği görülmektedir. Çocuğa âit risk faktörleri ise istenmeyen bir evlilik ve plânlanılmayan bir gebelik sonucu dünyaya gelmesi, babanın istediği kişilikte olmamasıdır. Belirtilen bu risk faktörleri vak'amızda fiziksel ve duygusal istismara zemin hazırlamıştır.

Ebeveyn alkol kullanımı ve fiziksel, duygusal istismar öyküsü olan bireylerde hiçbir istismar öyküsü olmayan bireylere oranla okul ve iş yaşamlarındaki rollerinde ve sosyal ilişkilere katılımda düşük düzey performans ve kişilerarası duyarlılık gösterdikleri görülmektedir (Harter ve Taylor 2000). Araştırma sonuçları da göstermektedir ki, ebeveyn alkol kullanımı duygusal istismarla beraber yer aldığı sosyal başarı stratejilerinin gelişme olasılığı daha düşüktür (Harter ve Taylor 2000). Bu bilgiler vak'amızın okul hayatında ve sosyal ilişkilerinde yaşadığı problemlere de açıklık getirmektedir. Ancak, bu problemler de ebeveyn memnuniyetsizliğine yol açtığı için, istismarın devamlılığı açısından risk teşkil etmektedir. Bu durum çocuk istismarında gözlenen döngüye farklı bir açıdan bakılmasını sağlamaktadır.

SONUÇ

Vak'amızda görülen psikoz hâli ise çocukluk çağı ihmâl ve istismarının uzun dönemdeki sonucudur. Çocukluk çağı istismarı ve psikoz arasındaki ilişkiyi birçok çalışma da desteklemektedir (Famulora ve ark. 1992, Bagley ve Ramsay 1986, Jones ve ark. 1994, Read 1997, Whitfield ve ark. 2005, Harter ve Taylor 2000). Çocuk istismarı ve ihmâli, uzun dönemdeki bu ciddi sonuçları nedeniyle üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çocuk istismarını önlemeye ve değerlendirmeye yönelik çalışmaların yapılması bu açıdan önem kazanmaktadır. Âilenin değişimlere ve evlilik, çocuk sâhibi olma ve benzeri âile yaşam döngüsündeki geçiş dönemlerine uyum sağlamamasının da sorun ve belirtilerin ortaya çıkmasına olanak sağladığına inanılır (Tüzer ve Göka 2002). Dolayısıyla bireyi odak alan psikiyatrik tedavinin beraberinde âileyi de kapsayan ekip çalışmasının sağaltım için gereklilik arz ettiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Bagley C, Ramsay R (1986) Sexual abuse in childhood: Psychosocial outcomes and implications for social work practice. *J Soc Work Human Sex*; 4: 33-47.
- Brown J, Cohen P, Johnson JG, Salzinger S (1998) A longitudinal analysis of risk factors for child maltreatment: findings of a 17-year prospective study of officially recorded and self-reported child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect*; 22: 1065-1078.
- Dumlu B, Cimilli C (2003) Erken yaşam stresörlerinin nörobiyolojik sonuçları. *Türk Psikiyatri Dergisi*; 14: 301-310.
- Famulora R, Kinscherff R, Fenton T (1992) Psychiatric diagnoses of maltreated children: preliminary findings. *J Am Acad Child Psychiatry*; 31: 863-867.
- Geçtan E (1991) İnsan Olmak. 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harter SL, Taylor TL (2000) Parental alcoholism, child abuse and adult adjustment. *J Subst Abuse*; 11: 31-44.
- İşmen E (1993) Liseli ergenlerin algıladıkları duygusal istismarın kendini kabul seviyelerine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Jones P, Rodgers B, Murray R, Marmonr M (1994) Child developmental risk factors for adult schizophrenia in the British 1946 birth cohort. *Lancet*; 344: 1398-1402.
- Kara B, Biçer Ü, Gökalp AS (2004) Çocuk istismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*; 47: 140-151.
- Kaufman J, Zigler E (1987) Do abused children become abusive parents? *Am J Orthopsychiatry*; 57: 186-191.
- Kelleher K, Chaffin M, Hollenberg J, Fischer E (1994) Alcohol and drug disorders among physically abusive and neglectful parents in a community-based sample. *Am J Public Health*; 84: 1586-1590.
- Kempe CH, Silverman FN, Steele BF, et al (1962) The battered child syndrome. *JAMA*; 181: 17-24.
- Kozcu Ş (1988-1989) Çocuk İstismarı ve İhmali. İzmir: Ege Üniversitesi Fakültesi Yayınları.
- Kulaksızoğlu A (2004). Ergenlik Psikolojisi. 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Post RM, Weiss SR, Gabriele S (1992) Transduction of psychosocial stress into the neurobiology of recurrent affective disorder. *Am J Psychiatry*; 149: 999-1010.
- Postman N (1995) Çocukluğun Yokoluşu. Ankara: İmge Kitabevi.
- Read J (1997) Child abuse and psychosis: a literature review and implications for professional practice. *Profes Psychol: Res Practice*; 28: 448-456.
- Songar A (1981) Çeşitlemeler. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Tüzer V, Göka E (2002) Aile terapisinin klinik psikiyatriye katkısı: Psikiyatrik hastalıklarda aileye yaklaşım ve uygulama. *Yeni Symposium*; 40: 111-117.
- Whitfield CL, Dube SR, Felitti VJ, Anda RF (2005) Adverse childhood experiences and hallucinations. *Child Abuse & Neglect*; 29: 797-810.
- Yavuzer H (2001). Ana-Baba Çocuk. 14. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Yılmaz G, İşiten N, Ertan Ü, Öner A (2003) Bir çocuk istismarı vakası. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*; 46: 295-298.